

Sanat Terapisi Bağlamında Hermann Nitsch'in Katarsis Eylemleri

Hermann Nitsch's Catharsis Actions in the Context of Art Therapy

Münüre Şahin

Dr. Bağımsız araştırmacı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3963-6431>

ÖZET

İnsanoğlu, varlığının devamını başka canlılarla paylaşmak zorunda kaldığı dünyada sürdürmek zorundadır. Paylaşılan kaynakların tükeniyor ve değişiyor olması bilinmezliğin korkusunu getirir. Bencil olan insanoğlunun ölüm korkusu sardığı zaman paylaşmaktan ziyade kendi devamı için öldürmeyi tercih ettiği dönemleri olabilir. Savaş dönemlerinde yaşanan ölüm korkusu ile birlikte libidonun artma istediği, bu devam zorunluluğundan kaynaklanır. Savaşın tam da ortasında yaşayan Hermann Nitsch, ölüm korkusunun yüceltme şekli olan resim sanatını ifade aracı olarak kullanmıştır. Sanat sadece estetik sınırları içerisinde güzeli aramak değil, aynı zamanda bilinçaltını yansıtmaya aracı olmuştur. Freud'un kolektif bilinç olarak tanımladığı kavramda, yaşantılar bilinçaltında birikerek nesillere aktarılır. Birikimle birlikte toplum içinde yaşam kuralları da değişir. Daha yaşanılır bir dünya için gerekli olan kurallarla birlikte süregelen bilgi ve bilinçaltı birikimi, zaman zaman boşalmayı ve rahatlamayı zorunlu hale getirir. Bilinçaltını birçok şekilde temizleme ve terapi tekniklerinin yanı sıra sanatçılar, sanat eserleriyle, yaptıkları performanslarla sanatla terapi bağlamında aktarım yapmaktadırlar. Hermann Nitsch sanatla bilinçaltı arınması olarak katarsis eylemlerini sürdürmüştür. Eylemlerini sürdürebilmesi izleyicisinin de olduğunu gösterir. Toplum olarak böyle bir katarsise dahil olmak sadece sanatçının değil insanların da ihtiyaç duyduğu eylemdir denilebilir. Hermann Nitsch savaş dönemlerinde yaşamış ve ölüm korkusunu içinde yaşayan birisidir. Sonraki barış dönemlerinde nesillerin Hermann Nitsch'in eylemlerine katılma isteği kolektif bilinçle açıklanabilir. Bu çalışma Hermann Nitsch'in sanatındaki katarsis eylemlerinin sanat terapisi bağlamında yorumlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kolektif Bilinç, Katarsis, Sanat Terapisi

ABSTRACT

Human beings have to maintain their existence in the world where they have to share with other living things. The fact that shared resources are running out and changing brings fear of the unknown. There may be times when the selfish human being is afraid of death and prefers to kill for his own survival rather than sharing. The desire to increase libido with the fear of death during the wars stems from this necessity of continuation. Hermann Nitsch, who lived right in the middle of the war, used the art of painting, which is a form of glorification of the fear of death, as a means of expression. Art has not only sought beauty within the boundaries of aesthetics, but has also been a means of reflecting the subconscious. In Freud's concept of collective consciousness, experiences accumulate in the subconscious and are transferred to generations. With the accumulation, the rules of life in the society also change. The ongoing knowledge and subconscious accumulation along with the rules necessary for a more livable world make it necessary to empty and relax from time to time. In addition to cleansing and therapy techniques in many ways, artists convey in the context of art therapy with their works of art and their performances. Hermann Nitsch continued his acts of catharsis as the

purification of the unconscious through art. The fact that he can continue his actions shows that he has an audience. It can be said that as a society, being involved in such a catharsis is an action that not only the artist but also the people need. Hermann Nitsch is someone who lived in times of war and lived in the fear of death. The desire of generations to participate in the actions of Hermann Nitsch in subsequent peace periods can be explained by the collective consciousness. This study is the interpretation of catharsis actions in Hermann Nitsch's art in the context of art therapy.

Keywords: Collective Consciousness, Catharsis, Art Therapy

GİRİŞ

Freud'un psikanaliz kuramının temelindeki üç öğeden biri olan id, sınırsız arzuları; ego, bilinci ve gerçekliği; süper ego ise bireyden beklenen ve olması gereken durumu temsil eder. İd'in kurnalsızlığına karşın süper ego baskıcıdır ve id'in denetleyicisi konumundadır. Aralarındaki dengeyi ego (bilinç) sağlar. Bu bağlamda, id için tez, süper ego için antitez, ego için de sentez denilebilir. Ahlâka aykırı arzuların yer aldığı id, Terry Eagleton'a göre "doyumsuz arzuların gönderildiği yer"dir. (Eagleton, 2004: 190, akt: Kale, 2020: 114) İnsan yaşamında tatmin edilmeyen arzular, kişinin itibarını sarsacak istekler, öfke ve korku gibi duygular, süper ego tarafından yasak, ayıp, günah vb. nedenlerle bastırılarak bilinçaltına itilir. Bilinç düzeyindeyken bazı engellerle karşılaşarak bilinçaltına gönderilen dürtüler, bilinç düzeyine çıkmak için fırsat kollar (Sunat, 2000: 5, akt: Kale, 2020: 114). Ölüm korkusu doğarken bilinçaltına atılan ve yaşamı boyunca kişiyi etkileyen dürtüler arasında bekliden en önemlisidir. Ölüm korkusu kişileri, toplumları, ülkeleri kendini korumak adına savunmaya hatta savaşa ve diğerlerini yok etmeye götürür. Korkunun etkilerini hafifletmek için, yok olan insanoğlunun dünyaya bırakacağı varlığı, çürüyen bedenlerinin dışında kalıcı olma isteğidir. Kalıcı olma konusunda görsel hafızalarımıza hitap eden sanat ürünleri, tarihin ilk yıllarından beri atalardan kalan yaşam sembolleridir.

Hissedilebilen, görülebilen ve duyulabilen bir iletişim çeşidi olan sanat, bütün kültürlerde, her yaşta insan sanatı bir dil olarak, aynı zamanda psikolojik ve fiziksel acıların iyileştirici bir aracı olarak imgenin bilinçdışı ve hafızaya inerek, ruhsal değerleri güçlendirmesi ve kaybı telafi etmesi açısından kullanılmaktadır. Tarihin başlangıcından beri süregelen bu olgusal gerçeklik insanın duygu, düşünce, yaşayış ve inanışlarının görsel sanatlar aracılığı ile yansıtılması ve maddesel görüntüye dönüştürülebilmesi açısından önemlidir. Masters'ın yorumu ile; "sanat, bireylerin bastırılmış ve tanınmamış duygularını yansıtır, ruhun bilinçli ve bilinçsiz yönleri arasında diyalogu kolaylaştırır ve bilinçsiz materyale somut biçim verir." (Masters, 2005:12, akt: Bostancıoğlu & Kahraman, 2017:152).

1969 yılından bu yana aktif olarak sanat terapisini ve sağlık konusu ile ilgili çalışmalar yürüten Amerikan Sanat Terapisi Derneği görsel sanat terapisini (2009) bireylerin problemlerinin çatışmalarının çözümünde kişiler arası becerileri geliştirmede, davranış yönlendirmede, psikolojik baskıyı (stresi) azaltmada, benlik değerini ve bireysel farkındalığı arttırmada ve içsel başarıyı sağlamada (bireyin kendini gerçekleştirme) kişilere yardımcı olmak olarak tanımlamıştır. Bireyler 'Kendini Gerçekleştirme' sürecinde geçirdikleri zaman diliminde birçok sorun ve sıkıntı ile karşılaşmaktadırlar. Bu süreçte süregelen yaşama devam etme görevindeki bireyler kendileriyle ilgili birçok realiteyi baskı altına almakta, yaşamsal sıralamada öncelikli duruma getirilmeyen bir takım duygu ve düşünceler zamanla sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kritik dönemler olarak tanımlanan ve bu dönemlerde farkındalık isteyen olgusal gerçeklikler sağlıklı yaşanılmadığı zaman ileride sağlık

problemleri olarak sorunlar oluştururlar. Bu sorunlar çoğu zaman sözlü ifade edilemezler (Bostancıoğlu & Kahraman, 2017:156). Sözcüklerin yetersiz kaldığı durumları sanatın evrensel ve sınırsız diliyle ifade etmenin kolaylığı cezbedici olmaktadır.

Gözlemlenebilen davranışların altında yatan asıl nedenlere bakmak için psikanalizin kullandığı yöntemlerden biri “katarsis” (arınma) yönteminden faydalanmaktır. Aristo'nun Poetica adlı yapıtından alınmış bir sözcük olan katarsis; “trajedinin seyirci üzerindeki etkisini” anlatan bir terim olarak kullanılmıştır. Katarsis ayrıca Platon'un Devlet adlı eserinde de zikredilen, “âdil ve onurlu yöneticilere atfedilen” felsefi bir terimdir. Literatürde, “ruhun hem özgürlüğüne hem de tarafsızlığına kavuşturulmasını” simgeleyen bir retorik olan katarsis, özünde, ruhani başkalaşmayı, hatta bunun için bazen boyut değiştirmeyi de anlatmaktadır. Antik Yunan'da bir tür “ruh dönüşümü” olarak kabul edilen katarsis, “ruhun kötülüklerden arındırılması” olarak benimsenmiştir (Haçerlioğlu, 2016, akt: Kale, 2020: 116). Psikanalizde, “bilinç dışına itilmiş duyguların yaşanıp boşalım olanağına kavuşturularak hastanın patojen duygulardan ve nevroitik belirtilerden kurtarılması” anlamını taşıyan katarsis terimi ilk kez Josef Breuer tarafından kullanılmıştır. Freud'un çalışma arkadaşı olan Breuer, hipnoz yöntemiyle serbest çağrışımı merkez alan “katartik yöntemi” kullanmıştır (Kale, 2020: 116). Katartik yöntemler arasında inançların etkisiyle oluşan ritüeller doğayı anlama çabasıyla başlamaktadır.

Doğa olaylarının insanı ölüm ile yok ettiği gerçeği ile baş edemeyen insanoğlu, korkuyu hafifletici çareler aramıştır. Ritüeller, doğaya sunulan sunaklar, kurbanlar işlenen günahların affı ve yaşamını uzatmanın çareleri olarak ortaya çıkmışlardır. Kendi yaşam alanının genişlemesi için yıkılan hayatlar, ölmek için öldür politikasından kaynaklanır. Sağlıksız olduğunu iddia ettiği organların kesilip alınması gerekliliği gibi bir savunma ile saldırıya geçme yok etmenin yüceltilmesi olabilir.

İki veya daha fazla kişinin aynı mekanda fiziksel varlıkları birbirini etkiler. Ritüele katılanlar arasında duygu paylaşımı yaşanırken, dışarıdakiler duygusal olarak dışlanırlar. Ritüele katılanlar, ortak nesnelere, eylemler ve iletişim yoluyla birbirlerine odaklanırlar ve odaklandıkları ortak noktanın farkındadırlar. Katılımcılar böylece ortak ruh halini ya da duygusal tecrübeleri paylaşırlar (Karaman, 2010, akt: Enis,2019:6).

Ritüeller, arketiplerin karakterlerini yansıtır. Gen bilgisi gibi, geçmişin birikmiş yaşantılarını günümüze taşır. Sağlıklı bir gen gibi sağlıklı yaşantıların devamı için yapılan ritüellerin, olumsuz yönlerinden arınması, sanatın insanlığa sunduğu sınırsız lütuflardandır.

Ritüeller vicdan muhakemesinde, Tanrı huzurunda bağışlanma beklentisidir. Doğa olaylarının Tanrının cezalandırması olarak yorumlanmasının sonucunda insanların arzu ettikleri sunakları, Tanrının isteği olarak görmesidir. Çoğu insan da farkındadır ki bu sunakların veya ritüellerin hiç biri Tanrıya ulaşmamaktadır. Buna rağmen yapılanlar, arketiplerin biçim değiştirerek taşınmasıdır.

Biliyoruz ki günah olmadan pişmanlık, pişmanlık olmadan da onu telafi edecek lütuflar olmaz; hatta günahın ta kendisi olmasa dünyadan kurtuluş da söz konusu olamazdı. Sanat, sıklıkla bu yok saydığımız fakat bilinçaltında bilinç düzeyine çıkmayı bekleyen, kişiliğin belki de en sırrı çözülmeye muhtaç tarafıdır (Çağlayan, 2021: 58).

Sanat Terapisi çoğu zaman anlaşılması zor olan duygu ve düşünceleri çözebilmek için zemin oluşturur. Resim sanatı terapisi ile dile getirilemeyeceği düşünüldüğü için sözlü iletişimde saklanmaya çalışılan birçok duygu ve düşünce görsel malzemelerle ortaya dökülür (Bostancıoğlu & Kahraman, 2017:156). Sanatın dili evrenselidir. Dil ile ifade edilemeyen sorunların, çizgiler ve sembollerle ifade edilebilmesi, bu ifadenin de anlaşılabilmesi

sanatçının dışavurmaktaki amacına destek olur. Anlatmanın yanı sıra anlaşılma da varolma sürecinde önemlidir. Kişi varlığını ifade edebildiği kadar yaptığı sanata da duygusunu katar. Sorunların ifade biçimi yıkıcı görünse de duygu alışverişi söz konusuysa, yapıcılıktan bahsetmek söz konusu olabilir.

Ölüm her canlının istemediği bir durumdur. Fakat ölümlerle bu kadar yakın alakamız olduğundan dolayı, bütün sanat akımlarında konu olmuştur. Özellikle de savaş yıllarında ölümle burun buruna gelen sanatçılar ölüm temasını çalışmalarında görmek kaçınılmaz olmuştur. Savaş yıllarında çocuk olanlar savaştan en çok etkilenenler olmaktadır. Kişiliğinin önemli bir kısmının çocukluk yıllarında oluştuğu bilindiğine göre, savaşın bitiminden yıllar sonra erişkin olduklarında sanat ile içinde biriktirdiği sorunları sanat yoluyla ifade etmektedir. Bu sanatçıların çocukluk yıllarında bilinçaltını savaşın acı gerçekleri ile doldurulması sanatını da bu acı gerçeklerle şekillenmesi söz konusudur.

İnsana dair değerlerin tümü Sanat'ta yer bulur. Sanat, sevgi, barış, aşk, dostluk sempati, hayranlık gibi soylu ve yüce duygular kadar, kin, kıskançlık, nefret ve daha çoğuna sahip olma gibi tutkuların da yansıması olmuştur (Mülayim, 1999, akt: Aksoy, 2014: 35).

Sanatçı, kendine özgü yetenekleriyle fantezilerini bir tür gerçeklik biçimine sokar; sanat eserini alımlayan kişiler bu fantezist gerçekliği gerçek hayat üzerine yapılmış yorumlar gibi kabul ederler. Sanatçı böylece kendi yarattığı dünyanın kahramanı, kralı veya önemli kişisi olur. Freud, yazarın yaratma süreci/ihtiyacı ile çocuğun oyun oynama ihtiyacı arasında benzerlik kurar. Çocuk, kendisini, kurmacadan ibaret bir oyun dünyasında konumlandırır ve o dünyada var olur. Çocuk büyüyünce artık oyun oynayamaz; ama oyun oynamaya ihtiyaç duyar ve oyun yerine hayal kurmaya başlar. Bu hayallerinden kimseye söz edemediği durumlarda onları değişik kurgular içerisinde eserlerine yansıtabilen kişi sanatçı olur. (Freud, 2010: 105, akt: Kale, 2020: 119)

Savaş, kadın, erkek, çocuk dinlemeden korkunun en yoğun yaşandığı sahneleri gözler önüne serer. II. Dünya savaşından sonra Avusturya'da dört kişi bir araya gelerek "Viyana Aksiyonistleri" olarak grup kurarlar. Savaşın etkilerini yerinde yaşayan bu sanatçılar Avusturya hükümetinden gördükleri zulmü sanat aracılığı ile ifade etme yolunu tercih etmişlerdir. Çoğunlukla da yasadışı eylemlerde bulunmuşlardır.

Aksiyonizmde yıkım, II. Dünya Savaşı'na karşı öfkeyi yansıtan bir süreçtir. Onlar için yıkım yalnızca bir tutum değil, aynı zamanda yıkılmış parçacıkların yeniden inşası ile "uygarlığın eski ahlaki değerlerini" yeniden canlandırmaktır. Otto Muehl'e göre, İmha etme sanatın dışında değil sanatta gerçekleşmesi anlamına geliyordu. Muehl'e göre "Hitler bir sanatçı olmak istedi, ancak gerçekte yok etti. Onlar asla bir sanatçı olmadı. Cezanne ve Van Gogh'un da dediği gibi "Bir cisim çok güçlü olursa, şiddetle reddedilir" (Ostrogonac, 2010: 58)

Birçok defa tutuklansalar bile eylemlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Nazilerin ülkesinde acımasızca yaptıkları şiddet olaylarının bilinçaltındaki etkilerini salmak ve bu travmaları sanat yoluyla ifade ederek arınmaya çalışmışlardır.

Savaş ortamının yoğun bir şekilde ölümle iç içe olduğu bir dönemde çocukluğunu yaşayan bu sanatçıların temelini savaş etkileriyle oluştuğu düşünülürse ölüm ile birlikte cinselliğin yakın temasta bulunması kaçınılmaz olabilir. Çünkü ölüm korkusunun yoğun yaşanması id'den gelen dürtülerin kaçınılmaz sonuçlarına neden olabilir. Savaş, kan, şiddet, ölü bedenler, ölüm kavramı bu sanatçıların belleğinde oluşan imgelerdi. Sanat yoluyla ifade etme yolunu tercih etmelerinde dolayı, tuvaleri de kanla ya da kan rengi boyalarla şekillenmiştir.

Julia Kristeva'ya göre sıvılar, kir ve dışkı, yaşamın zor katlandığı, insanın ölüm sıkıntısıyla katlandığı şeylerdir. Ona göre insan, ölüm ile karşı karşıya kaldığında, yaşayan varlık halinin

sınırlarına varır. Beden canlılığını bu sınırdan alır. İnsan, yaşayabilmek için bu atıkları (ter, dışkı, idrar vb.) atmak zorundadır. Sürekli devam eden bu atılma, atıla atıla geriye hiçbir şeyin kalmadığı, bedenin tamamen sınır ötesine geçtiği, insanın ölüye, cesede dönüştüğü ana kadar devam eder. Ölüm ile birlikte insan bedeninin kendisi artık bir atığa dönüşür. Bu yüzden de Kristeva, atıkların en tiksindirici olanının ceset olduğunu söyler (Candan& Arıcan,2021: 171).

Ölümlerle birlikte yok olmamanın gereğinden kaynaklanır çoğalma isteği. Libidonun özellikle ölüm kokusunda artması, varlığın devamını sağlamak içindir. Dünyanın oluşumu ile ilgili mitlerde bile evren eros ve Thanatos'un birleşmesinden meydana gelir.

Şekil 1. Otto Muehl, Food Test, 1966

Muehl'e göre ise, resim süreci tamamen resmi bir deneyim değil, Şamanistik bir, sembolizme geçişe dayanarak, kefarete ve kurban öldürme ile ilgilidir. O resim sürecini kendi kendini keşfetmek için bir sembol ve varoluşsal varlığının en derin çekirdeğinin kurtuluşu olarak kullandı (Ostrogonac, 2010: 60).

Kurban verme, insanın doğa olayları ile başa çıkabilme çabasıdır. Kurban canlı ve cansız olarak ayrılırlar. Canlı olarak insanlar veya hayvanlar Tanrı'nın kabulü olarak görülmüşken, sunulan yiyecekler de kurban ritüellerine dahil edilmiştir. Muehl, hem canlı hem cansız sunumları tuvallerinde yansıtır.

Şekil 2. Hermann Nitsch, İlk Eylem, 1960

1962’de Avusturyalı sanatçı Hermann Nitsch Freud psikolojisine ve hareketli soyut resme gönderme yapan bir dizi kanlı gösteri düzenlemiştir. *İlk eylem* adında çalışmasında sanatçının yardımcıları, izleyici önünde bir koyunun bağırsaklarını çıkardıktan sonra katharsis eylemi içinde olan sanatçının üstüne kan dökmüşlerdir (Atakan, 1998: 42). Dinlenen müzikle de trans halinde adeta kanla dans ederek tuvaleri boyamışlardır. Çoğu zaman kullanılan kırmızı renk gerçek kan olabilirken bazen de boya ile kan görüntülerine ulaşabilmektedir. Asistanlarını çarmığa gererek dini temalara dokunulmaktadır. Çarmıha gerilen çalışmanın nesnesi olan insanlara kan içirilmektedir. Böylece kanla birlikte insanın arınması sağlanmıştır. Tıpkı Mayaların tanrılarına verdikleri kurbanlar gibi, kan dökerek günahların temizlemişlerdir. Arı bir cinselliği de yaşayarak sanata dahil etmiştir. Çünkü kan ölümü çağrıştıran en güçlü unsurdur ve ölümün yoğun yaşandığı yerde libidonun da yüksek olduğu ritüeller süper egoyu devre dışı bırakmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonunda Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine atılan atom bombaları ve ardından yapılan nükleer silah denemeleri, öncelikle (Robertson, 2012, akt: Sol & Sol,2021: 414) İnsan ekolojisinde çalışan bazı batılı bilim insanlarına göre, gelişmiş ülkelerdeki yüksek nüfus artışını az gelişmiş ülkelerde zaten kontrolden çıkmış olan yüksek nüfus artışına ekleyince, yakın gelecekte, tüm dünyada bir nüfus patlamasının meydana gelmesi kaçınılmaz olarak görülmektedir. Aynı bilim insanları böylesine büyük bir nüfusun tüm dünyadaki kıt kaynakları hızla tüketerek büyük bir kıtlığa ve açlığa yol açmasının da çok yüksek bir olasılık olduğunu iddia ediyorlardı (Hardin, 1968, akt: Sol & Sol,2021: 414) .

Kanlı savaşların ardından dünya kaynaklarını tüketen insanların birçoğu, paylaşmayı istemeyen güçlü kesim tarafından temizlenme politikalarına maruz kalmıştır. Böylece kendi nesillerinin daha arınmış bir geleceğe sahip olması sağlanmış olur. Savaşların dünyayı paylaşamama sonuçları bireysel tüketimden değil, toplum veya ırk ayrımcılığından

kaynaklanır. Kan yakınlığı olan insanın kanından olmayan insandan kurban seçmesi soyunun devamı için bağışlanmayı istemesidir. Zamanla ve kültürlerin inançlarının değişiklik gösterdiği de görülmektedir. Bu çeşitlilik kendi bedenine veya uzuvlarına kadar da yakınlaşabilmektedir. Eylemlerindeki kanlı ritüellerin arketip arınmayı sağladığı düşüncesi, savaş sahnelerinin izlerini silme çabası olabilir.

SONUÇ

Tarihin ilk zamanlarından beri süregelen bilgi birikimi ile kolektif bilincin de biriktiği söylenebilir. Bilim ve bilgi ilerleyen bir birikimken kolektif bilinç dolup taşan bir birikim olmuştur. Kaynayan bu düdüklü tencerenin patlayıp taşmaması için ara sıra sibobunun gevşetilip havalandırılması gerekir. Bilinçaltının havalandırılması, ara sıra temizlenmesi için birçok yöntem vardır. Sanat, bunun en iyi salınım aracı olmuştur. Sanatın alanları, insanların yeteneklerine ve isteklerine göre çeşitlilik kazanır. Müzik, tiyatro, sinema, edebiyat, görsel sanatlar ve birçok alan, bilinçaltının ifadesi için araç olurken, izleyeni de içine çekerek rehberlik eder. Sanatın ifade şekli ister estetik olsun ister olmasın, katarsis sağlaması bakımından önemli bir ihtiyaçtır. Hermann Nitsch'in, estetik bakımdan çok eleştirilmiş, hapse atılarak cezalandırılmasına rağmen eylemlerine devam etmiş, seyircilerini de yaşadığı bu birikim katarsisine dahil ettiği için, toplu olarak bir boşaltım sağlamıştır. Böylece sanatın yüceltme kavramı, bilinçaltı ile etkileşime girmişken, tekniğini taşıtmanın bir anlamı kalmamış olarak görülmektedir.

Toplum içinde yaşamının gerekliliği nedeniyle, toplumu olumsuz etkileyebilecek özgün olma ve doğal olma savunusu ile katarsis eylemlerinin etik kurallar dahilinde sunulması, genelin kabul ettiği bir durumdur. Sıra dışı eylemleri ile düzene aykırı davranışlar, o düzen içinde yaşamaya devam edecekse, kabul de görmesi gerekir.

KAYNAKLAR

Aksoy, M. (2014). Rönesans Resim Sanatı'nda Ölüm Teması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya

Atakan, N. (1998). *Arayışlar* (Resimler ve Heykelde Alternatif Akımlar). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul

Bostancıoğlu, B., & Kahraman, M. E. (2017). Sanat Terapisi Yönteminin ve Tekniklerinin Sağlık-İyileştirme Gücü Üzerindeki Etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(2), 150-162.

Candan, F., & Arıcan, M. Z.(2021) Hareketsiz İmgenin Tekinsiz ve İğrenç Doğası ile Karşılaşmak: Psikanalitik Bir Kavrayış ile Çoşkun Aral'ın Savaş Fotoğraflarına Bakmak. *Sakarya İletişim*, 1(2), 161-178.

Çağlayan, E. (2021)Suratına (In-Yer-Face) Tiyatro'da Bir İletişim Şekli: Gölge ve Katarsis. *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 7(13), 57-64.

Enis, B. (2019). Tarihsel bir olgu olarak kurban ve Kierkegaard'ın yorumu (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kale, Ö. (2020), "Sıradan Hayatlar" In Psikanalitik Tahlili. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* ISSN: 1308-9196 Yıl: 13 Sayı: 34, Nisan 2020

Ostrogonac, T. S.(2010).*Viennese Actionism: Total Art and the Social Unconscious*. Faculty of Architecture, The thesis is degree of Master. Fine Arts of Landscape and Visual Arts. Western Australia

Sol, E. O., & Sol, A., (2021), Soy lent Green: Kara Bir Film, Kapkara Bir Gelecek. *SineFilozofi*, 410-426.